

Hoe kan toetsing een krachtige bijdrage leveren aan het leerproces van leerlingen?

Startnotitie voor het actieonderzoek rond toetsing binnen de SHZG

Stefan van Langevelde, Eefje Teeuwisse en Annechien van Buurt

September 2017

TAKE A STEP

www.takeastep.nl | info@takeastep.nl

STICHTING HET ZELFSTANDIG GYMNASIUM

www.gymnasia.nl | info@gymnasia.nl

Inhoudsopgave

1	Introductie	3
2	De huidige toetscultuur en haar uitdagingen	6
3	Visie op het leerproces	10
4	Bouwstenen voor toetsing als krachtig onderdeel van het leerproces	13
5	Het actieonderzoek	23
6	Achtergrond en inspiratie	24

1 Introductie

De afgelopen jaren is de nadruk in het voortgezet onderwijs steeds sterker komen te liggen op meetbare opbrengsten (van Wateren, 2013). Onder invloed van partijen binnen en buiten de school hebben cijfers en andere prestatie-indicatoren meer waarde gekregen. Het centraal eindexamen heeft een prominentere positie gekregen, onder andere door het zwaarder meetellen van het gemiddelde van het centraal eindexamen. Het is de taak van de school om de leerling hier zo goed mogelijk op voor te bereiden. Veel docenten en leerlingen geven aan last te hebben van de hoge toets- en prestatiedruk die daarmee gepaard gaat. Zo ervaren docenten dat de grote hoeveelheid toetsen die ontwikkeld, afgenomen, nagekeken en nabesproken worden voor een hoge werkdruk zorgen. Ook merken ze dat leerlingen steeds lastiger te motiveren zijn om ergens tijd en energie in te stoppen als er geen cijfer voor gegeven wordt. Daarbij veroorzaakt het hoge aantal toetsen en de waarde die gehecht wordt aan goede cijfers, bij een deel van de leerlingen stress (Operation Education, 2016). Bovendien is het lastig om voldoende tijd over te houden voor die dingen waar een leerling echt geïnteresseerd in is. Zonder dat het de bedoeling is, zit de toetscultuur op veel scholen het leerproces van de leerling eerder in de weg, dan dat het hier ondersteunend aan is.

Veel gymnasia zijn niet tevreden met de wijze waarop er op dit moment binnen de school getoetst wordt. In gesprekken die we de afgelopen maanden met docenten en schoolleiders voerden, kwamen onder andere de volgende ambities naar voren.

De wens van veel docenten is om meer **ondersteunend te zijn aan het leerproces van de leerling**. Dit willen ze doen door te inspireren, ondersteunen en uit te dagen, in plaats van het leren af te dwingen.

Docenten willen graag dat leerlingen meer **plezier beleven aan het leerproces**. Het hoge aantal toetsen met bijbehorende verwachtingen gaat hier juist ten koste van. Ze zoeken naar een manier die hard werken zonder stress stimuleert.

In aanvulling daarop leeft de wens dat leerlingen meer **intrinsiek gemotiveerd** zijn voor een vak of project. En dat ze zich in de stof verdiepen omdat ze ergens echt **nieuwsgierig** naar zijn. De zoektocht is naar een wijze van toetsen die een duurzamere vorm van motivatie ondersteunt en een actieve houding bij de leerling teweegbrengt.

Ook geven veel docenten aan dat de wijze waarop er nu getoetst wordt lang niet altijd helpt om **de talenten van leerlingen naar boven te halen en ze uit te dagen hun potentieel te benutten**. Dat vraagt om een leerproces waarin een combinatie van persoonsvorming en het leren kennen van je eigen interesses en talenten veel aandacht krijgt, naast het opdoen van kennis en vaardigheden.

In het verlengde daarvan geven veel docenten aan dat ze het belangrijk vinden om **het zelfvertrouwen van leerlingen te versterken** en daar dragen toetsen, die overwegend duidelijk maken wat je (nog) niet snapt of kan, niet altijd aan bij.

Bovenstaande ambities vragen om een schoolcultuur waarin het leerproces voorop staat en een wijze van toetsen die hier ondersteunend aan is. Een cultuur waar de nadruk minder ligt op resultaten en meer op de vraag hoe een leerling het beste tot leren komt. Dit lijkt echter op gespannen voet te staan met een andere doelstelling: leerlingen optimaal voorbereiden op het eindexamen en een vervolgopleiding. Toetsen met cijfers dienen als een objectieve maat om te bepalen of een leerling klaar is om naar het volgend jaar over te gaan en uiteindelijk op te gaan voor het examen.

In deze startnotitie bepleiten we dat bovenstaande ambities te verenigen zijn. Sterker nog, op het moment dat een toets een krachtig onderdeel van het leerproces wordt, komt dit de resultaten ten goede (Sluijsmans, Joosten-ten Brinke, & Van der Vleuten, 2013). Dit vraagt om een brede definitie te hanteren van het woord 'toets': *een middel dat zowel de docent als de leerling inzicht geeft in waar de leerling staat in zijn leerproces*. Een toets kan ingezet worden als afsluiting van een blok, maar ook voorafgaand of tijdens het blok om het leerproces te versterken. Een toets kan zowel een schriftelijk, formeel karakter hebben als ook een gesprek, een quiz of een vlog zijn. Aan een toets kan een cijfer verbonden worden, maar dit is niet noodzakelijk.

Deze startnotitie is de opmaat naar het actieonderzoek dat we met teams van docenten op zelfstandige gymnasia starten rond de centrale onderzoeksvraag: **hoe kan toetsing een krachtige bijdrage leveren aan het leerproces van leerlingen?** Doel van deze startnotitie is om inzicht te geven in het toetsvraagstuk binnen gymnasia en handreikingen te bieden voor het vormgeven van het actieonderzoek. Eerst gaan we verder in op hoe de huidige toetscultuur eruitziet, welke uitdagingen deze met zich meebrengt en wat kenmerkend is voor het leerproces van leerlingen. Vervolgens formuleren we bouwstenen en randvoorwaarden die als uitgangspunt kunnen dienen voor een toetswijze die ondersteunend is aan het leerproces. Als laatste beschrijven we hoe het actieonderzoek op schoolniveau vorm kan krijgen. Na elk hoofdstuk staat een kader met een praktijkervaring. Hierin vertellen gymnasiumdocenten over hun ervaringen sinds ze anders zijn gaan toetsen.

PRAKTIJKERVARING

Lidwine Postmes, docent Frans – Stedelijk Gymnasium Arnhem

Samen met een student van de lerarenopleiding en een collega ben ik kleinschalig begonnen met het anders inzetten van toetsen. Ons doel is om minder summatief te toetsen en andere manieren toe te passen om inzicht te krijgen in het leerproces van leerlingen. Dit doen we onder meer door met de leerlingen te praten over de leerdoelen, ze keuzes te bieden in hoe ze de stof tot zich nemen, creatieve werkvormen in te zetten, leerlingen elkaars antwoorden te laten nakijken en leerlingen elkaar tips te laten geven.

Ik geef bijvoorbeeld geen schriftelijke overhoringen (so) meer in klas 4 en 5. Met behulp van het (kosteloze) internetprogramma Verbuga kunnen leerlingen oefenen met onregelmatige werkwoorden en hun resultaten opslaan. Daardoor krijgen zij en ik een goed inzicht in wat ze al wel en niet beheersen. Bovendien zijn ze zelf gemotiveerd om het percentage goede antwoorden in het programma te verhogen. Een compleet andere dynamiek dan als ik ze een drie moest geven voor een so, dat demotiveerde de leerlingen juist vaak.

De belangrijkste verandering is dat het boek minder centraal staat. We denken minder in de trant van 'welke hoofdstukken moet ik deze periode afkrijgen vóór de afsluitende toets eraan komt'. Dit geeft ruimte om tijd te besteden aan het delen van de doelen van een blok of les, aan het leerproces en aan het geven van peer feedback. Ook voel ik de ruimte om vaker creatieve en activerende werkvormen in te zetten, waarvan ik denk dat het de kans vergroot dat leerlingen de leerdoelen halen. Dit verrijkt het leerproces en verhoogt niet alleen de motivatie en betrokkenheid van de leerlingen, maar ook die van mij.

Ik ervaar dat voor dit soort veranderingen een groep aanjagers nodig is die laat zien wat er mogelijk is en wat het oplevert. Belangrijk daarbij is om goed in gesprek te blijven met de schoolleiding over wat er nodig is om de beweging groter te maken. In ons geval gaat dat bijvoorbeeld over hoe we over de ontwikkeling van onze leerlingen in gesprek gaan. De vraag die mij daarbij bezig houdt is: 'Hoe kunnen we onze diagnostische gegevens opslaan en met elkaar delen, zodat het gesprek over een leerling niet alleen over een paar cijfers gaat?'

2 De huidige toetscultuur en haar uitdagingen

'Komt dit op de toets?' is een vraag die veel docenten met regelmaat krijgen van leerlingen. Is het antwoord 'ja', dan volgt een zucht en het plichtmatig maken van aantekeningen. Is het antwoord 'nee', dan gaat de pen neer met de opmerking 'dan hoef ik het dus ook niet te weten'.

Dit voorbeeld is illustratief voor de dynamiek op veel middelbare scholen. Toetsen zijn een manier om leerlingen te motiveren iets te leren en hun prestatie te beoordelen. De docent geeft een cijfer en daarna gaan de lessen door met een nieuw onderwerp. Aan het einde van het jaar bepaalt het gemiddelde cijfer of de leerling voldoet om naar het volgende jaar te gaan. Voor partijen buiten de school - waaronder de inspectie - en voor partijen binnen de school - zoals de schoolleiding - zijn cijfers de manier om te bepalen hoe de school ervoor staat, bijvoorbeeld ten opzichte van landelijke gemiddelden. Dit maakt dat het afnemen van een toets voor docenten regelmatig voelt als een verplicht nummer. Je hebt leerlingen nu eenmaal 'objectief' te beoordelen en een blok af te sluiten met een cijfer. Terwijl ze zelf de toets liever als diagnostisch middel inzetten, waar het cijfer niet of minder van belang is, om zichzelf en de leerling inzicht te geven in waar ze staan in hun leerproces.

In het bovenstaande komen verschillende beweegredenen naar voren om te toetsen. Onderwijskundige Alfie Kohn (2015) geeft de volgende vier hoofdmotieven:

1. Een toets kan helpen om leerlingen te **selecteren en/of sorteren**. De resultaten op de toetsen maken het mogelijk leerlingen in te delen op niveau (vmbo, havo, vwo, gymnasium) en te beoordelen of een leerling naar het volgende jaar mag.
2. Een toets kan leerlingen **stimuleren** om ergens hun best voor te doen. Door middel van het afnemen van een toets, probeer je leerlingen te bewegen hun aandacht aan bepaalde vakken, onderdelen of activiteiten te besteden.
3. Ook kan een toets gebruikt worden om de vorderingen van leerlingen te **controleren**. De toets laat zien of een leerling de kennis en vaardigheden ook daadwerkelijk geleerd heeft.
4. Als laatste kan de toets een middel zijn om **het leerproces te verbeteren**. De uitkomsten van de toets kunnen de leerling en de docent inzicht geven in waar de leerling staat ten opzichte van een leerdoel en in wat er nodig is om een volgende stap richting dat doel te zetten.

In de praktijk komen deze motieven vaak in combinatie voor. Een toets wordt ingezet om leerlingen te stimuleren (motief 2) en het cijfer wordt gebruikt om aan het einde van het jaar te selecteren (motief 1). De motieven kunnen elkaar echter ook in de weg zitten. Dit is het spanningsveld waarin veel scholen verkeren. Wanneer scholen cijfers voornamelijk gebruiken om leerlingen te selecteren en hun inzet te stimuleren, zitten die cijfers de intrinsieke motivatie en het leerproces van leerlingen in de weg (Kohn, 2015).

Cijfers dienen in deze gevallen als een straf of beloning voor een geleverde prestatie, terwijl voor het leerproces juist elementen als nieuwsgierigheid, betrokkenheid en doorzettingsvermogen aangesproken moeten worden.

Tijdens de gesprekken die we met docenten en schoolleiders voerden, werd duidelijk dat op veel scholen de nadruk op de eerste drie motieven ligt, waardoor het vierde motief ondergesneeuwd is. De volgende observaties lichten dit toe.

De wijze waarop getoetst wordt, is eenzijdig en minimaliseert de betrokkenheid van de leerling

De docent bepaalt wat, wanneer en hoe er getoetst wordt. De docent voelt zich sterk verantwoordelijk voor de toetspraktijk, waar de leerling doorgaans weinig bij betrokken wordt. De leerling moet zichzelf bewijzen wanneer dat hem of haar verteld wordt. Of de leerling klaar is voor de toets, doet niet ter zake. De eenzijdigheid in de wijze waarop scholen toetsen, blijkt ook uit het vele schriftelijke toetsen met een bijbehorend cijfer. In mindere mate krijgen leerlingen de kans om hun vorderingen op een andere manier te laten zien, bijvoorbeeld met een presentatie, vlog, gedicht of demonstratie. Daarbij meten toetsen over het algemeen vooral 'harde zaken' als kennisniveau, tekstbegrip en inzicht en minder 'zachte zaken' als creatief vermogen, leergierigheid, kritisch denken of samenwerkingsvaardigheden. Ook beoordeelt de docent overwegend zelf de prestatie van een leerling. Er wordt naar verhouding weinig gebruik gemaakt van samenwerkingsopdrachten, self-assessments en peer-reviews.

Het probleem hiervan is allereerst dat deze manier van toetsen veel van het talent en potentieel van leerlingen onbenut laat. Leerlingen die schriftelijk minder goed tot hun recht komen, zullen veel moeite hebben om hun kwaliteiten en mogelijkheden te laten zien. Ook vangen toetsen vrijwel nooit uitzonderlijke prestaties van leerlingen vanuit talenten zoals creativiteit, doorzettingsvermogen of samenwerken. Het tweede probleem is dat de wijze waarop getoetst wordt de autonomie van de leerling in de weg zit. De eenzijdige vorm en de docent die de inhoud en beoordeling bepaalt, verminderen de betrokkenheid en verantwoordelijkheid van leerlingen bij hun leerproces.

Cijfers waarderen voornamelijk de prestatie en niet het proces

Wanneer toetsen hoofdzakelijk ingezet worden als manier om prestaties te meten, hebben leerlingen snel door dat het halen van goede cijfers eigenlijk het enige is wat telt. Leerlingen zijn daardoor overwegend gecontroleerd gemotiveerd. Dit betekent dat ze alleen leren wanneer de stof getoetst wordt (Deci & Ryan, 2008). Daarnaast laat onderzoek (Volman, 2011) zien dat leerlingen elkaar gaan beoordelen op basis van hun schoolresultaten en dat zij zichzelf steeds meer gaan zien als hun prestatiescore.

Wanneer cijfers de enige vorm van feedback zijn, geeft dat leerlingen weinig informatie. Cijfers vertellen doorgaans alleen hoe je de toets in zijn geheel gemaakt hebt. Het geeft niets terug over wat je wel en niet beheerst of hoe je de stof (nog) beter onder de knie kunt krijgen. Dit werkt een *fixed mindset* in de hand (Dweck, 2012), waarbij de leerling het leerproces zelf niet belangrijk vindt. Tegenvallende cijfers geeft de leerling het idee 'dit vak is niets voor mij, ik ga het toch nooit onder de knie krijgen'. De nadruk op prestaties leidt bij sommige leerlingen ertoe dat ze tevreden zijn wanneer ze met minimale moeite een voldoende halen en bij andere leerlingen tot een sterke druk om hoge cijfers te halen. Onderzoek laat zien dat de hoge prestatiedruk bij een deel van de leerlingen tot stress en faalangst leidt (Operation Education, 2016). Tevens is het leerproces bij een nadruk op prestaties oppervlakkiger en vooral gericht op de korte termijn (Kohn, 2015). Kort na de toets vergeten leerlingen het grootste deel van wat ze geleerd hebben en verliezen ze hun nieuwsgierigheid voor de stof. Leerlingen kiezen in een door cijfers gedomineerde toetscultuur bovendien vaak voor minder moeilijke vakken, opdrachten of uitdagingen, omdat ze graag goede cijfers willen halen (Kohn, 2015).

Bovenstaande observaties maken zichtbaar dat het zinvol is om op zoek te gaan naar vormen van toetsing die niet alleen de prestatie van leerlingen meet, maar ook het plezier, de nieuwsgierigheid, betrokkenheid en het doorzettingsvermogen van leerlingen bevordert. Het actieonderzoek biedt de kans om te ontdekken hoe de wijze waarop er getoetst wordt niet alleen de eerste drie motieven van Kohn recht doet, maar vooral ook het vierde motief. Hierdoor raken de motieven meer in balans en kunnen ze elkaar versterken.

PRAKTIJKERVARING

Anne Veenstra, docent Nederlands – Het 4e Gymnasium

Ik voelde mij oncomfortabel bij de cijfers die we gaven, het deed niet recht aan het leren van de leerling. Als sectie Nederlands zijn we daarom begonnen om het schrijfonderwijs anders vorm te geven. Het doel was om cijfers minder belangrijk te maken en leerlingen meer feedback te geven die ze vervolgens gebruiken om zich te verbeteren.

We geven nu de leerlingen keuze uit drie soorten teksten: een beschouwing, essay en literair essay. Hierin zit een opbouw, de eerste is makkelijker dan de laatste. De leerling kiest zelf het soort tekst, passende bij zijn of haar talent en/of ambitie. Voor elke soort tekst hebben we duidelijke criteria gemaakt in een rubric. In de bovenbouw was het niet mogelijk om cijfers helemaal af te schaffen, want die zijn nodig voor het schoolexamen. We hebben daarom aan elk soort tekst een cijfer verbonden. Wanneer de leerling een beschouwing kiest en goed maakt krijgt hij/zij een 6. Bij het essay is dit een 7 en een literair essay een 8 of hoger. Het cijfer is dus vooraf al bekend bij de leerling. Ze hebben er zelf voor gekozen, weten waar ze naartoe werken en zo wordt het cijfer minder belangrijk. Ze willen de opdracht goed uitvoeren. Gedurende het proces hebben ze de mogelijkheid om feedback aan de docent te vragen en geven ze elkaar feedback. In de feedback hebben we aandacht voor wat al goed gaat en wat nog beter kan.

In de onderbouw kunnen we nog verder gaan. Daar krijgen leerlingen ook keuzes in hoe ze iets aan willen pakken, bijvoorbeeld grammatica. Dat heb ik opgedeeld in levels die steeds moeilijker worden. Met kleine testjes weet de leerling of hij/zij een level heeft gehaald. Het doel is dat een leerling zo ver mogelijk komt. Het gaat dan niet meer om een cijfer, maar om zoveel mogelijk begrip van de stof. Als er toch een cijfer moet komen dan vraag ik de leerlingen welk cijfer zij zichzelf zouden geven. Het interessante is dat ze dan vaak lager gaan zitten dan ze uiteindelijk op de toets scoren. Dat geeft weer aanleiding voor een leuk gesprek met de leerling.

Meer bezig zijn met het leerproces van de leerling leverde mij een andere kijk op leren op. Ik kijk meer naar het effect van lessen. Ik heb met leerlingen gesprekken over hun leren en wat hieraan bijdraagt. Door kleine testjes meet ik of leerlingen iets begrijpen of niet. Zo weet ik of mijn les effectief was en wat eventueel beter kan. Dat is een efficiëntie slag, je doet waar leerlingen behoefte aan hebben. Het gaat niet vanzelf, je moet oefenen. En je moet dit niet radicaal willen doen maar stapsgewijs. Anders krijg je de leerlingen en ouders ook niet mee. Zo groei je er samen in.

3 Visie op het leerproces

Er zijn verschillende manieren om naar een leerproces te kijken. De opvattingen over wat een leerproces is en wat hieraan ondersteunend is, hebben een belangrijke invloed op de wijze waarop het onderwijs vorm krijgt. We gaan kort in op twee belangrijke leertheorieën die verschillende visies op het leerproces hanteren en die allebei terugkomen in het huidige onderwijs.

Behaviorisme: oefening baart kunst

In het behaviorisme staat conditionering centraal. De aanname is dat na voldoende herhaling het gedrag aangeleerd is. Vrij vertaald gaat het om 'oefening baart kunst'. Het behaviorisme heeft een mechanische kijk op leren, waarbij het leerproces rechtlijnig is en het meest effectief wanneer de leerling herhaaldelijk vooraf bepaalde stappen doorloopt. De docent draagt de verantwoordelijkheid dat de leerling deze stappen volgt en prikkelt (beloont of straft) zodat de leerling bezig blijft met de stof. Een toets is binnen deze visie op leren een hele effectieve manier om een leerling van zo'n externe prikkel te voorzien. Toetsen richten zich in deze visie vooral op controleren of leerlingen de aangereikte kennis of vaardigheden kunnen reproduceren. In mindere mate draait het om toepassing van of betekenis geven aan kennis en vaardigheden. Toetsen hebben dus als functie te bepalen of het leerdoel behaald is en dienen als afsluiting of conclusie van het leren.

Constructivisme: je iets eigen maken

Een andere leertheorie is het constructivisme. Deze theorie gaat ervan uit dat leren het gevolg is van het actief verwerken van informatie, waarbij de leerling kennis 'construeert' door er een zinvolle betekenis aan te geven. Het construeren gebeurt doordat de informatie verbonden wordt aan wat een leerling al weet of kan. Vrij vertaald gaat het om 'je iets eigen maken', waarbij er individuele verschillen kunnen en mogen blijven bestaan.

Het constructivisme legt verder de nadruk op de leeromgeving. Die moet erop gericht zijn om nieuwsgierigheid te wekken en uit te dagen. De docent en de manier waarop hij toetsen inzet, zijn een belangrijk onderdeel van de leeromgeving. De voornaamste rol van de docent is die van inspiratiebron en begeleider. Toetsen worden met name ingezet om informatie te verschaffen over waar de leerling staat in zijn leerproces en om het leerproces een impuls te geven: welke vervolgstap kan de leerling nu zetten? Zo worden leerlingen eigenaar van hun leerproces en zijn ze beter in staat het geleerde toe te passen.

Constructivisme biedt handvatten om toetsing anders in te zetten

Beide leertheorieën zijn terug te vinden in het huidige onderwijs op scholen. Oorspronkelijk lag op veel scholen de nadruk op het behaviorisme. Toen het onderwijs in Nederland in de 19e eeuw beschikbaar werd gesteld voor iedereen was één van de voornaamste doelen kinderen voor te bereiden op het werkende leven in de fabriek, dat zich kenmerkte als simpel en repetitief. Een behavioristische visie voldeed goed aan deze doelen, want door te herhalen leerde een kind de benodigde kennis en vaardigheden. In de huidige samenleving is werk meer complex en divers van aard geworden. Bovendien willen we leerlingen niet alleen voorbereiden op het werkende leven, maar op het leven in zijn geheel. Hierbij past eerder de constructivistische visie, waarbij kinderen vaardig worden in het betekenis geven aan informatie en leren bepalen welke vervolgstappen ze kunnen zetten.

Het constructivisme stelt overigens niet dat oefenen en een bepaalde mate van herhaling niet belangrijk zijn voor het leerproces. Het stelt echter dat dit niet meer afdoende is en dat kinderen kennis dieper verwerven als ze er betekenis aan kunnen geven en deze kunnen toepassen. Er is een consensus in huidig wetenschappelijk onderzoek (Valcke, 2010) dat onderwijs gebaseerd op het constructivisme even goed scoort op de traditionele leerdoelen, maar beter op het aanleren van vaardigheden als planmatig werken, kritisch denken en problemen oplossen. De constructivistische visie biedt daarmee betere handvatten voor een leerproces (met bijbehorende toetspraktijk) dat past bij deze tijd: **een proces waarin leerdoelen centraal staan, leerlingen aangesproken worden op hun interesses en talenten, er ruimte is voor autonomie en leerlingen veelvuldig van feedback voorzien worden (al dan niet in de vorm van een toets) om het leren een impuls te geven.** Het constructivisme biedt handvatten voor de rol van toetsing binnen zo'n leerproces en daarmee perspectief om de eerdergenoemde ambities van docenten en schoolleiders te realiseren.

PRAKTIJKERVARING

Willemien van Tiel, docent Engels – Utrechts Stedelijk Gymnasium

Ik wilde leerlingen meer zicht geven op hun leerproces en ben daarmee gaan experimenteren in de versnellersklas bij Engels. Dit zijn derde klassers die Engels op het niveau van klas 3 en 4 in 1 jaar doen. Ik heb de einddoelen van het vak opgedeeld in modules. Twee voorbeelden zijn leesvaardigheid en spreekvaardigheid. De leerlingen werken in eigen tempo aan een module. Doel is wel dat ze uiteindelijk alle modules hebben gedaan. Elke module bevat opdrachten en tussendoelen.

Bij leesvaardigheid vraag ik ze bijvoorbeeld artikelen over een onderwerp naar keuze uit verschillende internationale kranten te zoeken. Daarover stel ik ze verdiepende vragen en verwerkingsopdrachten. Wanneer ik merk dat de leerling de tekst nog niet helemaal begrijpt geef ik hier specifieke feedback op en geef ik ze een aanvullende opdracht het nog een keer te proberen. Wanneer ze de teksten begrijpen en op voldoende niveau kunnen verwerken krijgen ze een 'pass' (geen cijfer) en mogen ze een nieuwe module doen.

Bij de module spreekvaardigheid werk ik met een nulmeting. Ik ga in het Engels in gesprek met twee leerlingen. Samen bepalen we wat goed gaat en wat nog aandachtspunten zijn. Grammatica kan bijvoorbeeld al goed zijn, maar bepaalde onderdelen van de uitspraak nog niet. Met de aandachtspunten gaat de leerling aan de slag en een paar weken later hebben we een nieuw gesprek. Hierbij wordt na het gesprek weer geëvalueerd en gekeken of de leerling vooruitgang heeft laten zien op de aandachtspunten.

In het begin was het wennen voor de leerlingen, want zo hebben ze nog niet eerder gewerkt. Ik kreeg vragen als 'komt dit op de toets?', 'wat is nu mijn cijfer, want ik heb nu alleen een voldoende gekregen?' en 'hoe weet ik of het een 6 of een 9 was geweest?'. Hieraan merkte ik dat leerlingen vooral gemotiveerd leken te zijn voor het halen van een hoog cijfer en niet meer om iets te leren. Maar na twee weken al merkte ik een verandering. Veel leerlingen waren eraan gewend en ze kwamen zelfs feedback vragen op onderdelen waar ze eerder een voldoende voor hadden gehaald. Dat geeft mij energie. Ik zie dat een groter deel van de leerlingen actief aan het werk is. En leerlingen hebben veel meer zicht op hun leerproces en hier ook grip op, ze weten beter wat ze kunnen en willen doen. Doordat ik nog aan het experimenteren ben is het wel veel werk en het feedback geven kost ook tijd, maar ik merk dat het deze moeite meer dan waard is.

4 **Bouwstenen voor toetsing als krachtig onderdeel van het leerproces**

Op basis van inzichten uit wetenschappelijk onderzoek (o.a. Sluijsmans et al., 2013; Schildkamp et al., 2014) en de samenwerking met verschillende scholen formuleren we zes bouwstenen die helpen om toetsing een krachtig onderdeel te maken van het leerproces van leerlingen. De bouwstenen kunnen op iedere school een eigen vertaalslag krijgen. Het is niet noodzakelijk om aan alle bouwstenen tegelijkertijd te werken. Docenten en schoolleiders kunnen zelf bepalen welke bouwsteen of bouwstenen het meest relevant zijn voor hun onderwijspraktijk. Op deze manier kan de wijze waarop er getoetst wordt in de school zich stap voor stap ontwikkelen.

Hieronder werken we de volgende bouwstenen uit:

1. Werk aan de kerncomponenten van het curriculum met heldere en aansprekende leerdoelen en toets de beheersing ervan;
2. Laat voldoende ruimte voor zelfgestuurde leerprocessen, waarbij de leerling zelf leerdoelen stelt en bepaalt hoe hij daarop getoetst wordt;
3. Toets op verschillende momenten tijdens het leerproces en gebruik de uitkomsten om het leerproces bij te sturen;
4. Geef ontwikkelingsgerichte feedback;
5. Betrek leerlingen bij wat, wanneer en hoe je toetst;
6. Zorg dat er in gesprekken met en over leerlingen ruime aandacht is voor het leerproces.

BOUWSTEEN 1

Werk aan de kerncomponenten van het curriculum met heldere en aansprekende leerdoelen en toets de beheersing ervan

Een toets kan pas een onderdeel van een krachtig leerproces worden als het duidelijk is wat het eindpunt van dat proces is. Voor alle kennis en vaardigheden die je een leerling in ieder geval bij wilt brengen als school, is het belangrijk om heldere en aansprekende leerdoelen op te stellen. Leerdoelen maken inzichtelijk wat een leerling uiteindelijk moet kennen of kunnen aan het eind van een bepaalde periode. Het werkt goed als de gestelde leerdoelen en de wijze waarop er getoetst wordt, voldoen aan de volgende kenmerken.

De leerdoelen geven de kern van de lesstof weer. Ze maken duidelijk wat relevant is en wat de leerling dus echt moet weten, snappen of kunnen aan het eind van een bepaalde periode.

De leerdoelen zijn zo duidelijk en aansprekend mogelijk geformuleerd. Hoe relevanter het leerdoel op de leerling overkomt, hoe groter de kans dat hij begrijpt waarom het belangrijk is om de gestelde doelen te behalen.

Om te voorkomen dat de leerling door de bomen het bos niet zien, helpt het om een **beperkt aantal leerdoelen bondig te formuleren.**

De leerdoelen zeggen vooral iets over de opbrengst van het leerproces (wat heeft de leerling straks geleerd?) en niet zozeer over de aanpak om tot die opbrengst te komen (hoe gaat de leerling dat onder de knie krijgen?). Hoe meer ruimte er is om de aanpak vorm te geven op basis van voorkeur, interesse en talent, hoe groter de kans dat leerlingen gemotiveerd raken en blijven en een goed resultaat behalen.

Docenten bespreken met regelmaat de leerdoelen met de leerlingen. Denk aan vragen als: Welke leerdoelen staan centraal? Waarom zijn juist deze leerdoelen gekozen? Hoe denken leerlingen deze doelen te kunnen bereiken? Wat hebben ze daarin van jou nodig?

Toetsen dienen inzicht te geven in waar de leerling staat ten opzichte van de gestelde leerdoelen. De beheersing van het leerdoel dient daarbij voorop te staan. Het is belangrijk dat een toets en met name de feedback naderhand de leerling informatie geven over waar hij staat ten opzichte van de geformuleerde leerdoelen én wat hij kan doen om een volgende stap te zetten in de beheersing van dat doel.

Op het moment dat de beheersing van de leerdoelen voorop staat, in plaats van het met een voldoende afronden van een periode, **dan is het logisch dat een leerling pas door gaat met het volgende stuk stof als hij die leerdoelen voldoende beheerst.** Uiteraard moet hij hier de kans voor krijgen in de vorm van tijd en feedback. Sommige scholen hebben bijvoorbeeld goede ervaringen opgedaan door leerlingen zelf het moment te laten bepalen waarop ze de toets maken: het moment waarop ze zelf het idee hebben de stof voldoende te beheersen. Andere scholen bieden leerlingen de kans om toetsen over cruciale onderdelen van de stof net zolang te herkansen totdat ze een ruime voldoende halen. Het uitspreken van een positieve verwachting speelt hier ook een wezenlijke rol. Op het moment dat een leerling het gevoel heeft in staat te zijn de gestelde leerdoelen te kunnen beheersen, is de kans groot dat hij zijn best zal doen om deze ook te behalen.

BOUWSTEEN 2

Laat voldoende ruimte voor zelfgestuurde leerprocessen, waarbij de leerling zelf leerdoelen stelt en bepaalt hoe hij daarop getoetst wordt

Voor zowel de motivatie als de talentontwikkeling van leerlingen is het van cruciaal belang dat er naast de vaste onderdelen van het curriculum ook voldoende ruimte is voor onderwerpen of activiteiten die vanuit de interesses van de leerling komen. De eigen nieuwsgierigheid dient daarbij voorop te staan. Bij deze zelfgestuurde leerprocessen kunnen leerdoelen en het toetsen ervan een belangrijke rol vervullen, maar dit komt dan wel op een andere manier tot stand. Het werkt goed als de gestelde leerdoelen en de wijze waarop er getoetst wordt, voldoen aan de volgende kenmerken.

De leerling bepaalt zelf wat zijn leerdoel is. Bij zelfgestuurde leerprocessen is het de kunst om een leerling zelf te laten formuleren waar hij de lat voor zichzelf legt én hoe hij zijn voortgang in het proces inzichtelijk zou willen maken. Als docent ben je ondersteunend aan dit proces.

Het is belangrijk dat de leerling op basis van zijn leerdoel(en) zin krijgt om aan de slag te gaan. Positief geformuleerde leerdoelen werken het meest stimulerend. Wat je ziet is dat sommige leerlingen in de praktijk makkelijker onder woorden kunnen brengen waar ze vanaf willen, in plaats van waar ze naartoe willen. Een leerdoel als 'Ik wil me minder onzeker voor een groep voelen' kan ook geformuleerd worden als 'Ik wil met meer plezier een presentatie voor een groep verzorgen.'

Help de leerling om een eerste stap in de richting van het gekozen leerdoel te formuleren. Het is niet nodig om de hele weg van a naar b vooraf in te vullen. Op het moment dat een leerling een aansprekend leerdoel geformuleerd heeft en zicht heeft op wat de eerste stap is die hij in de richting van dat doel gaat zetten, heeft de leerling voldoende om aan de slag te kunnen.

De leerling bepaalt hoe hij zijn vorderingen inzichtelijk wil maken. Bij een zelfgestuurd leerproces is een klassieke toets vrijwel nooit de aangewezen methode om de leeropbrengst in kaart te brengen. Al is het maar omdat iedere leerling met zijn eigen vraag, onderwerp of activiteit bezig is en het in dat geval niet te doen is om als docent voor al die individuele leerprocessen een passende toets te maken. Veel beter werkt het dan ook om de leerling zelf te laten formuleren wat hij een mooie opbrengst van het leerproces zou vinden en hoe hij zijn leerervaringen met jou zou willen delen. De verantwoordelijkheid om te kunnen laten zien wat hij geleerd heeft en hoe hij daartoe gekomen is, ligt daarmee bij de leerling zelf. Hoewel je hier als docent uiteraard wel over mee kunt denken wanneer de leerling dit lastig vindt.

BOUWSTEEN 3

Toets op verschillende momenten tijdens het leerproces en gebruik de uitkomsten om het leerproces bij te sturen

Het is belangrijk dat de toets het leerproces niet stopt, maar juist een duwtje in de juiste richting geeft. Om ervoor te zorgen dat een toets een geïntegreerd onderdeel van het leerproces is, is het van belang om niet alleen summatief (na afloop van een leerproces), maar juist ook formatief te toetsen (voorafgaand en/of tijdens het leerproces). Op het moment dat de toets zowel de leerling als de docent van informatie voorziet over waar de leerling staat ten opzichte van de leerdoelen, kan het leerproces op basis daarvan bijgestuurd worden. Het is in dat geval van belang dat de toets de leerling en de docent niet alleen iets vertelt over het resultaat (de mate van beheersing). Belangrijk is dat de toets inzicht geeft in waar de leerling staat ten opzichte van de leerdoelen, wat hij al beheerst en waar juist extra begeleiding of uitdaging nodig is. Dit kan als er niet alleen na afloop van het leerproces getoetst wordt, maar juist ook op verschillende momenten gedurende het leerproces.

BOUWSTEEN 4

Geef ontwikkelingsgerichte feedback

Feedback is een essentieel onderdeel van een leerproces. Cijfers zijn een zeer informatiearme vorm van feedback. Een zeven vertelt zowel de leerlingen als de docent vaak weinig over welke aspecten van de stof je wel en niet beheerst en welke stappen nog gezet kunnen worden. Effectieve feedback heeft de volgende kenmerken.

De feedback is procesgericht. Goede feedback voorziet de leerling van informatie over waar hij staat ten opzichte van de gestelde leerdoelen en wat hij kan doen om een volgende stap te zetten in zijn leerproces. Richt de feedback niet enkel op het resultaat van het leerproces, maar vul dit aan met suggesties gericht op zaken als de leerstrategie, de gekozen aanpak, de mate van inzet of de talenten waarover de leerling beschikt die hem of haar kunnen helpen om een volgende stap te zetten in de richting van het leerdoel. Dit zijn elementen waar de leerling invloed op heeft en ze laten een leerling zien wat hij in het vervolg beter, slimmer of anders aan kan pakken.

De feedback is waardierend. Het is belangrijk dat de feedback een leerling niet alleen iets vertelt over wat de leerling nog niet onder de knie heeft, maar juist ook over wat de leerling al wel laat zien of goed heeft gedaan. Dit versterkt het zelfvertrouwen van leerlingen en stelt ze in staat om te bepalen wat ze in het vervolg vaker kunnen doen. Ook het uitspreken van positieve verwachtingen werkt stimulerend. Zonder dat je het doorhebt, sluipt er al snel een opmerking in als: 'Ik had meer van jullie verwacht'. Terwijl je ook zou kunnen zeggen: 'Ik weet zeker dat er meer in zit, laten we dat er dit blok samen uithalen'. De inhoud is hetzelfde, maar het zet een heel andere toon.

Geef je feedback snel en maak deze toepasbaar. Probeer de leerling zo snel mogelijk feedback te geven en uit te dagen iets te doen met deze feedback. Op het moment dat een leerling zijn terugkoppeling pas krijgt terwijl jullie al bezig zijn met het volgende onderwerp, verwordt de uitslag al snel tot een cijfer op de lijst, in plaats van waardevolle informatie voor het leerproces. Zorg dat feedback met name gericht is op die dingen die direct in relatie staan tot de leerdoelen. Een leerling kan een beperkte hoeveelheid gerichte feedback beter verwerken dan veel verschillende soorten tips en suggesties tegelijkertijd.

Nadere toelichting: formatief toetsen

Op het moment dat de bouwstenen één, drie en vier een plek krijgen in de wijze waarop er getoetst wordt, toets je formatief. Waar een summatieve toets het slotakkoord van het leerproces is, is een formatieve toets juist onderdeel van het leerproces. In het kort komt het erop neer dat een formatieve toets een leerling van de noodzakelijke feedback voorziet met betrekking tot waar hij staat in het leerproces en wat een volgende stap zou kunnen zijn. Het is dus geen terugblik, maar juist een vooruitblik. Een formatieve toets kan op verschillende manieren vormgegeven worden. Vaak geldt dat hoe laagdrempeliger de vorm is, hoe beter het werkt. Leg leerlingen tijdens de les bijvoorbeeld vier korte vragen voor, laat ze elkaars antwoorden meteen controleren en bespreek samen de uitkomst. Zo wordt snel duidelijk welke onderdelen van de stof al beheerst worden en waar extra aandacht nodig is. In het boek *'Toetsrevolutie, naar een feedbackcultuur in het voortgezet onderwijs'* (Sluijsmans & Kneyber, 2016) staan meer voorbeelden en beschrijven de auteurs drie kenmerken van een goede formatieve toets:

- De toets is onderdeel van een proces waarbinnen leerdoelen centraal staan.
- De toets geeft zowel de leerlingen als de docent inzicht in waar de leerling staat ten opzichte van de gestelde leerdoelen.
- Feedback is een essentieel onderdeel van het proces.

De docent speelt een cruciale rol in het werken met formatieve toetsen. Onderzoek van Gulikers en Baartman (2015) laat zien dat docenten die effectief formatief toetsen, de volgende vijf stappen toepassen:

1. *Verwachtingen verhelderen*: vaststellen van leerdoelen en succescriteria.
2. *Leerlingreacties ontlokken en verzamelen*: ontdekken waar de leerling staat in zijn leerproces.
3. *Reacties analyseren en interpreteren*: waar staat de leerling en wat is er nodig om een volgende stap te zetten?
4. *Communiceren met leerlingen over resultaten*: denk aan vragen als: Wat laat de toets zien? Hoe moet je de resultaten interpreteren? Waar liggen kansen? Wat vraagt dit van de leerling? Hoe kan jij de leerling daarbij ondersteunen?
5. *Vervolgacties ondernemen*: het onderwijs- en leerproces op basis van de eerste vier stappen aanpassen.

BOUWSTEEN 5

Betrek leerlingen bij wat, wanneer en hoe je toetst

Onderzoek laat zien dat op het moment dat leerlingen regie ervaren over hun leerproces, ze meer intrinsiek gemotiveerd aan de slag gaan, langer door blijven gaan en betere resultaten halen (Deci & Ryan, 2008). De toets is vaak bij uitstek iets waar de docent over gaat en leerlingen dus weinig zeggenschap (regie) over hebben. De vierde bouwsteen nodigt uit om met leerlingen in gesprek te gaan over de wijze waarop je toetst (wat, wanneer en hoe) om het gevoel van autonomie op deze manier te versterken. Dat kan onder meer op de volgende manieren:

Breng diversiteit aan in de wijze waarop je toetst. Bied leerlingen regelmatig keuzevrijheid aan in de vorm waarop getoetst wordt. Dit kan door niet alleen schriftelijk te toetsen, maar leerlingen ook in staat te stellen op andere manieren hun voortgang in het leerproces en beheersing van de leerdoelen te laten zien (bijvoorbeeld in de vorm van een project, vlog, presentatie of voorstelling). Hierdoor vergroot je niet alleen de motivatie, maar krijgen ze ook de kans om zichzelf te bewijzen op een manier die past bij hun talenten.

Laat de leerling zelf het moment bepalen waarop hij de toets maakt. Een andere vorm van het vergroten van de autonomie van leerlingen is om ze binnen zekere kaders zelf het moment te laten bepalen waarop ze op gaan voor de toets. Zo stel je ze in staat om op hun eigen tempo door de lesstof heen te gaan en zelf keuzes te maken over wanneer ze aan welke vakken of onderwerpen werken. Een ander belangrijk argument is dat je leerlingen op deze manier stimuleert om de stof te beheersen, in plaats van enkel de nadruk te leggen op het halen van een voldoende (zie bouwsteen 1).

Laat leerlingen hun eigen toets ontwerpen. Dit komt zowel de motivatie als het leren ten goede. Bovendien horen we van docenten dat op het moment dat leerlingen zelf (bijvoorbeeld in kleine groepen) een toets ontwerpen, ze de lat hoger leggen dan de docent had gedaan. Als je de leerdoelen duidelijk communiceert, dan is het kansrijk om leerlingen jou te laten vertellen hoe ze gaan laten zien dat ze deze leerdoelen ook daadwerkelijk bereikt hebben.

BOUWSTEEN 6

Zorg dat er in gesprekken met en over leerlingen ruime aandacht is voor het leerproces

De laatste bouwsteen om toetsing een krachtige bijdrage te laten leveren aan het leerproces van leerlingen, is om in gesprekken met en over leerlingen de aandacht niet alleen te richten op resultaten, maar juist ook op zaken als leerplezier, leerstrategieën, geboekte progressie, talenten en interesses. Besteed aandacht aan het proces, het verhaal achter de cijfers en het gedrag van de leerling. Welke ondersteuning of

belemmeringen zijn er vanuit de thuissituatie? Waar liggen zijn interesses? Wanneer lukt het leren goed en wat draagt daaraan bij? Wat heeft een leerling nodig om op school lekker in zijn vel te zitten en het beste uit zichzelf naar boven te halen? Een paar concrete handvatten:

- Geef een leerling na afloop van een tegenvallend rapport eerst een compliment over de cijfers die wel goed zijn of over de geboekte progressie. Vraag waar hij zelf blij mee is. Kijk samen naar wat er daar goed gewerkt heeft.
- Neem tijdens een leerlingbespreking ook de tijd om het over een paar leerlingen te hebben die jullie in positieve zin zijn opgevallen de afgelopen tijd, anders dan met goede cijfers. Welke effecten heeft dat op de leerling zelf en zijn medeleerlingen? Deel jullie uitgesproken waardering naderhand ook met de leerling zelf.
- Vraag ouders tijdens een tien-minuten gesprek wat zij de positieve eigenschappen van hun kind vinden en waar zij hun kind in zien groeien en vul dit aan met jouw observaties.
- Neem zwaarwegende beslissingen (bijv. ten aanzien van door- en uitstroom van leerlingen, profielkeuze of de toelating tot talent- en/of excellentieprogramma's) op basis van voldoende, diverse en rijke informatie aangaande het leerpotentieel, de leervorderingen en de omstandigheden. Doe dit niet enkel op basis van resultaten.

Randvoorwaarden

De toepassing van bovenstaande bouwstenen is gebonden aan de specifieke praktijk van de school. Binnen het actieonderzoek verkent een groep van docenten (het toetsteam) binnen de school hoe de verschillende bouwstenen het beste vorm kunnen krijgen in hun praktijk. Het onderzoeksproces zal daarmee op iedere school een andere vorm en invulling krijgen. Hieronder bespreken we op basis van onze ervaring in eerdere actieonderzoeken drie randvoorwaarden om het onderzoeksproces succesvol te laten verlopen.

RANDVOORWAARDE 1

In gesprek over de visie op leren en toetsing

Op het moment dat je als school de wijze waarop je toetst wilt veranderen is het allereerst van belang om met elkaar in wisselende samenstellingen (ook met leerlingen en ouders) gesprekken te voeren over het waarom en waartoe van leren en de rol die toetsing daarin speelt. De wijze waarop je toetst en met leerlingen in gesprek gaat over de resultaten, zegt veel over de manier waarop je naar leren en ontwikkelen kijkt als school. Ga vóór je aan de slag gaat met het aanpassen van de wijze waarop je toetst, met elkaar in gesprek over vragen als:

- Wat willen we een leerling meegeven? Wat hopen we onze leerlingen bij te brengen? Wanneer hebben wij het als school goed gedaan?
- Wanneer vinden wij dat we kunnen spreken van een goed leerproces? Welke rol vervult toetsing in dit leerproces?
- Waarom hebben we gekozen voor de huidige vorm van toetsen? Welke onderliggende verwachtingen en overtuigingen spelen daarbij een rol?
- Als we naar onze huidige toetspraktijk kijken, welke functies van Kohn (2015) krijgen dan de meeste aandacht? Welke verdienen meer aandacht?
- Is een toets de enige en meest effectieve manier om onze doelen te bereiken? Wat hoeft niet getoetst te worden? Op welke andere manieren kunnen we inzichtelijk maken waar de leerling staat?

RANDVOORWAARDE 2

Experimenteren met nieuwe vormen van toetsen

Om wezenlijke stappen te zetten op het gebied van toetsing is het belangrijk om niet alleen te praten over de rol van toetsing en andere vormen van toetsen, maar ook om dingen uit te proberen in de praktijk. Het risico dat in de eerste randvoorwaarde schuilt is dat je uiteindelijk niets verandert, omdat je niet tot een gezamenlijke visie weet te komen met elkaar. Door meningen en overtuigingen niet als stellingen, maar als hypothesen te formuleren, ontstaat er ruimte om aan de slag te gaan en gaandeweg te ontdekken wat wel en niet werkt. Zo kan een docent bijvoorbeeld de overtuiging hebben dat leerlingen minder gaan doen als er minder toetsen op het programma staan, en het daardoor lastig vinden om mee te gaan in het voornemen van collega's om minder frequent te toetsen. Deze overtuiging kan ook vertaald worden in de volgende vraag: Wat gebeurt er met het leerproces als we leerlingen minder toetsen laten maken? Of de vraag: Hoe stimuleren we leerlingen op een andere manier voor het leerproces, in plaats van met een toets? Koppel hier een concreet experiment aan (we gaan met klas x, gedurende periode x, het volgende uitproberen) en je weet met een paar maanden of deze vooronderstelling wel of niet klopt.

Waar het op verschillende vraagstukken prima mogelijk is om individueel stappen te zetten (zo kun je als docent bijvoorbeeld zelf een hoop doen om de motivatie van leerlingen binnen jouw lessen te bevorderen) vraagt het veranderen van de toetspraktijk om een gezamenlijke aanpak. Een toetsexperiment heeft een grotere kans van slagen als een eenheid binnen de school, denk aan een sectie of jaarlaag, in gezamenlijkheid aan de slag gaat. Allereerst omdat de docenten uit zo'n sectie of jaarlaag dan samen bepalen wat zij willen veranderen aan de rol van toetsing in het leerproces, wat zij willen bereiken met het experiment en wanneer zij tevreden zijn. Ten tweede bevordert het gezamenlijk optrekken de duidelijkheid en effectiviteit. Als bijvoorbeeld alle docenten van klas 2 met elkaar afspreken om in de eerste periode minder te toetsen, hoeven zij niet te concurreren om de aandacht van leerlingen met collega's die wel zeer frequent blijven toetsen.

RANDVOORWAARDE 3

De schoolleiding ondersteunt nieuwe aanpakken

Tot slot is het noodzakelijk dat de schoolleiding zich positief uitspreekt over het belang van toetsen in relatie tot het leerproces. Dit betekent concreet dat zij docenten in staat stelt om kennis en ervaring te delen op dit gebied, om in gezamenlijkheid te experimenteren met nieuwe aanpakken en de veranderingen die daarmee gepaard gaan, verwelkomen.

Waar halen we de tijd vandaan?

Het in de praktijk brengen van de zes bouwstenen heeft duidelijke consequenties voor de wijze waarop het leerproces vorm krijgt en de rol die toetsing daarin speelt. De toets krijgt een minder gestandaardiseerd karakter, er wordt ook tijdens het leerproces getoetst en feedback gegeven, er ligt meer nadruk op het nabespreken van de toetsen en het ondernemen van vervolgacties op basis van de resultaten. Dit komt het werkplezier van docenten, de motivatie van leerlingen en ook de kwaliteit van het leerproces ten goede. Tegelijkertijd vragen deze ontwikkelingen ook tijd en aandacht. Dit maakt dat we gekozen hebben voor de vorm van actieonderzoek. Een actieonderzoek stelt je in staat om dingen eerst op kleine schaal uit te proberen en te leren van je ervaring, zonder dat het hele toetsbeleid meteen op de schop hoeft.

Om de tijdsinvestering redelijk te houden, adviseren wij de scholen die deelnemen aan het actieonderzoek dan ook:

1. **Ga er niet alleen dingen bij doen, maar stop ook met iets anders.** Op het moment dat je bijvoorbeeld meer formatief wilt toetsen, dan kan het goed zijn om ook iets minder summatief te toetsen, zodat je tijd wint die je aan het ontwikkelen van een andere toetspraktijk kunt besteden.
2. **Breng niet alle bouwstenen tegelijk volledig in de praktijk.** Bepaal samen hoe je laagdrempelig kunt beginnen. Denk aan vragen als: Welke bouwstenen krijgen nu al meer aandacht bij jullie op school? Hoe zou je die nog verder kunnen versterken? Welke sectie experimenteert al voorzichtig met andere vormen van toetsing? Hoe kunnen anderen hier hun voordeel mee doen? Wat zou een kleine stap vooruit zijn?
3. **Start met een klein experiment.** Door in het begin op kleine schaal te experimenteren met wat werkt, stel je jezelf in staat om snel te leren van ervaringen en je aanpak gaandeweg te ontwikkelen. Pas de nieuwe toetspraktijk breder toe wanneer je tevreden bent met de vorm en het resultaat.

PRAKTIJKERVARING

Koen Verheggen, docent Scheikunde – Coornhert Gymnasium

Ik vraag mijn leerlingen iedere periode om een verslag over een experiment te schrijven. Tijdens de les maak ik tijd en ruimte voor het leerproces. Zo geef ik duidelijk aan wat het leerdoel van de opdracht is en ga ik daar met leerlingen over in gesprek. Ook stel ik iedere periode een ander kenmerk van een goed verslag centraal. Hier vertel ik ze wat meer over en laat leerlingen elkaar feedback geven. Zo hebben we recent aandacht gehad voor de inleiding. Ik heb leerlingen in groepen van vijf de opdracht gegeven elkaars inleiding te lezen en samen te beoordelen wie de beste inleiding heeft geschreven en waarom. Vervolgens vraag ik de leerlingen waar ze kans zien om hun eigen inleiding nog te verbeteren.

Op dit moment krijgen leerlingen nog een cijfer voor hun verslag. Ik zou liever zonder cijfers werken en ze net zolang de kans geven om het verslag te verbeteren tot ze echt iets moois op papier hebben staan. Ik merk dat ik minder in lestijd ben gaan denken ("Ja maar dat kost me een halve les...") en me meer richt op de leeropbrengst. Natuurlijk kost het tijd om aandacht te hebben voor het leerproces, maar dat is het helemaal waard als ik zie dat de verslagen kwalitatief steeds beter worden.

PRAKTIJKERVARING

Erik Kamerbeek, docent Filosofie – Utrechts Stedelijk Gymnasium

Ik laat leerlingen zelf kiezen of ze alleen of met z'n tweeën hun toets willen doen. Ik moedig daarmee het uitwisselen van kennis en expertise aan. Ook mogen leerlingen gebruik maken van het boek en/of het internet. Voor mij is de toets niet zozeer een manier om een objectieve meting van het niveau van een individuele leerling te doen, maar ik geef leerlingen veel liever de kans om het beste van zichzelf te laten zien en hun leerproces te versterken.

Ik merk dat leerlingen de gegeven keuzevrijheid enorm waarderen. Leerlingen geven terug dat ze door deze keuzevrijheid met minder zenuwen aan de toets beginnen en dat ze meer leren van het toetsmoment.

5 Het actieonderzoek

Wat is actieonderzoek?

Actieonderzoek is een onderzoeksvorm waarbij je de praktijk niet alleen van een afstand onderzoekt, maar ook experimenteert met nieuwe aanpakken die direct tot veranderingen binnen die praktijk leiden. Kenmerkend is ook de nauwe samenwerking tussen mensen die hetzelfde vraagstuk ervaren. Het onderzoek is daarmee ook een interventie, waarbij docenten samen komen tot een relevante onderzoeksvraag, experimenteren met nieuwe aanpakken en hierop reflecteren. De uitkomst van het onderzoek is enerzijds een (eerste) antwoord op de onderzoeksvraag en anderzijds een waardevol leerproces voor de deelnemers.

Hoe krijgt het actieonderzoek vorm?

Deze startnotitie vormt de basis om het actieonderzoek te starten. De eerste stap in het proces is de intake op de school met de schoolleiding en twee docenten uit de sectie of jaarlaag die graag aan het actieonderzoek deel willen nemen. Tijdens dit gesprek verkennen we de wensen en nieuwsgierigheden van de school, bespreken we de randvoorwaarden en maken we concrete afspraken over de vervolgstappen.

Tijdens de eerste sessie met de voltallige sectie of jaarlaag (het toetsteam) bespreken we de startnotitie, verkennen we de ambities van het toetsteam, gaan we dieper in op de onderliggende overtuigingen en opvattingen over leren en toetsen en vertalen we deze in één of meerdere vragen die centraal staan tijdens het actieonderzoek. Op basis daarvan gaat het toetsteam aan de slag met zelfontworpen experiment(en) op basis van de aangereikte bouwstenen.

Het toetsteam kan gedurende het schooljaar gebruik maken van vijf dagdelen ondersteuning van de onderzoekers/begeleiders. Ook zijn er gedurende het jaar twee landelijke bijeenkomsten waar de verschillende toetsteams onderling kennis en ervaringen kunnen uitwisselen.

Aan het einde van het schooljaar worden de opgedane inzichten en ervaringen gebundeld in een artikel dat voor alle gymnasia beschikbaar gesteld wordt. In oktober 2018 organiseren we een slotconferentie waar alle docenten en schoolleiders van de gymnasia welkom zijn.

6 Achtergrond en inspiratie

Boeken of artikelen

- Het boek *'Toetsrevolutie: naar een feedbackcultuur in het voorgezet onderwijs'* (Sluijsmans & Kneijber, 2016) beschrijft op grondige wijze wat formatief toetsen is, waarom het belangrijk is om formatief te toetsen en hoe je dit als school het beste kunt doen. Ook bevat het boek veel praktische voorbeelden van scholen die actief experimenteren met formatieve toetsen.
- De reviewstudie *'Toetsen met leerwaarde'* (Sluijsmans et al., 2013) brengt veel wetenschappelijk onderzoek op het gebied van toetsen en leren samen. De belangrijkste conclusies die hieruit naar voren komen worden hier op heldere wijze beschreven: <https://www.nro.nl/wp-content/uploads/2014/05/PROO+Toetsen+met+leerwaarde+Dominique+Sluijsmans+ea.pdf>
- Het boek *'Waarderend leren in het voortgezet onderwijs'* (Van Buurt, Teeuwisse, & Timmermans, 2017) biedt een waarderend perspectief op leren en ontwikkelen. De auteurs laten zien hoe het talent, de motivatie en het leerplezier op school versterkt kunnen worden. De onderliggende visie laat zich goed vertalen in een toetscultuur die ondersteunend is aan het leerproces.
- Op basis van het onderzoek dat afgelopen jaar binnen de Stichting Het Zelfstandig Gymnasium plaatsvond rond het versterken van de motivatie van leerlingen verscheen een tweetal artikelen. Het eerste artikel beschrijft de belangrijkste observaties van de onderzoekers: <http://www.takeastep.nl/nieuw/wp-content/uploads/2016/12/Versterken-van-motivatie.pdf>. In het tweede artikel doen de onderzoekers een aantal concrete suggesties om de motivatie van leerlingen te bevorderen. Het veranderen van de wijze waarop er getoetst wordt is één zo'n aanbeveling: <http://www.takeastep.nl/nieuw/wp-content/uploads/2017/04/Deel-2-Zo-versterk-je-de-motivatie-van-leerlingen-op-school.pdf>
- Het onderzoek van Gulikers en Baartman (2015) *'Doelgericht professionaliseren: formatieve toetspraktijken met effect! Wat DOET de docent in de klas?'* Gaat in op wat effectieve toetspraktijken in de klas zijn en wat de rol van de docent hierin is. https://www.nro.nl/wp-content/uploads/2015/09/Inhoudelijke-eindrapport_NRO-PPO-405-15-722_DEF.pdf

Videofragmenten en websites

- Op inspirerende wijze vertelt dirigent en docent Benjamin Zander in het filmfragment 'How to give an A' hoe hij het beste in zijn studenten naar boven probeert te halen. Voor hem is de lat of norm niet een eis waar kinderen aan moeten voldoen, maar aan aanstekelijk doel waar ze naartoe kunnen groeien.
<https://www.youtube.com/watch?v=qTKEBygQic0>
- In de Ted-Talk 'Let's teach for mastery, not test scores' laat Sal Khan zien wat we kunnen doen om leerlingen te stimuleren gericht te zijn op de beheersing van de stof in plaats van het behalen van een testscore.
https://www.ted.com/talks/sal_khan_let_s_teach_for_mastery_not_test_scores
- De TED-talk van Ramsey Musallam gaat niet direct over toetsen, maar zegt wel iets over de wijze waarop we leerlingen kunnen boeien voor het leerproces.
https://www.ted.com/talks/ramsey_musallam_3_rules_to_spark_learning
- Alfie Kohn is schrijver en docent op het gebied van onderwijs, opvoeding en ouderschap. Hij is fel tegenstander van de gangbare wijze waarop er getoetst wordt. Waarom? Dat licht hij in deze video toe:
<https://www.youtube.com/watch?v=lfRALeA3mdU>
- Operation Education is een online beweging die zich hard maakt voor vernieuwing binnen het onderwijs. In blogs beantwoordt de site vragen die op dit moment relevant zijn binnen het basis en voortgezet onderwijs. Denk aan vragen als: *Waarom werken we met een centraal eindexamen?*
<https://operation.education/dossier-waarom-centraal-eindexamen/>
en *Waarom geven we cijfers?* <https://operation.education/onderwijsvraag-9-waarom-geven-we-cijfers/>

Referenties

- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2008). Facilitating optimal motivation and psychological well-being across life's domains. *Canadian Psychology*, 49(1), 14–23. <https://doi.org/10.1037/0708-5591.49.1.14>
- Dweck, C. (2012). *Mindset*. Londen: Little, Brown Book Group
- Gulikers, J. & Baartman, L. (2015). Doelgericht professionaliseren: formatieve toetspraktijken met effect! Wat DOET de docent in de klas?. Overzichtsstudie uitgevoerd met subsidie van het NRO-PPO.
- Kohn, A. (2015). *Schooling Beyond Measure. And Other Unorthodox Essays About Education*. Portsmouth, NH: Heinemann Publishing
- Operation Education. (2016, 20 oktober). #Onderwijsvraag 9: Waarom geven we cijfers? [Blog artikel]. Geraadpleegd op <https://operation.education/onderwijsvraag-9-waarom-geven-we-cijfers/>

Schildkamp, K., Heitink, M., Van der Kleij, F., Hoogland, I., Dijkstra, A., Kippers, W., & Veldkamp, B. (2014). *Voorwaarden voor effectieve formatieve toetsing: Een praktische review*. Reviewstudie uitgevoerd in opdracht van en gesubsidieerd door NWO-PPO.

Sluismans, D. & Kneyber, R. (2016). *Toetsrevolutie, naar een feedbackcultuur in het voortgezet onderwijs*. Culemborg: Phronese.

Sluismans, D., Joosten-ten Brinke, D., & Van der Vleuten, C. (2013). *Toetsen met leerwaarde*. Reviewstudie uitgevoerd in opdracht van en gesubsidieerd door NWO-PROO.

Valcke, M. (2010). *Onderwijskunde als ontwerpwetenschap*. Houten: Terra - Lannoo.

Volman, M. (2011). Kennis van betekenis. Betrokkenheid als kwaliteit van leerprocessen en leerresultaten. Oratie, 17 juni 2011, Amsterdam. Universiteit van Amsterdam.

Van Wateren, D. (2013). Zin en onzin van testen, vergelijken en afrekenen. In R. Kneyber & J. Evers (Eds.), *Het Alternatief. Weg met de afrekencultuur in het onderwijs!* Amsterdam: Uitgeverij Boom.